

BAKÜ TARİH MÜZESİ'NDE BULUNAN TASVİRLİ İKİ MEZAR TAŞI

YÜKSEL SAYAN*

Azerbaycan'da, Bakü Tarih Müzesi'nin zengin eser koleksiyonu arasında bulunan iki mezar taşı, üzerindeki figürlü tasvirleriyle dikkati çekmektedir. Daha önce varlığından haberdar olduğumuz, ancak 2006-2007 yıllarında Azerbaycan mezar taşları konusunda yaptığımız alan araştırmaları esnasında¹ müzedeki tadilat sebebiyle göremediğimiz bu eserleri, söz konusu tadilatın tamamlanmasından sonra 2008 yılında Şemkir'de gerçekleşen uluslararası bir kongre vesilesiyle yerinde inceleme imkanı bulduk. Gerek form itibarıyla, gerekse dış yüzlerindeki tasvirleri bakımından Azerbaycan'ın zengin mezar kültürü ve mezar taşlarına önemli birer örnek teşkil eden bu eserler, üzerlerinde durulması gereken bir nitelik taşımaktadırlar. Böyle bir düşünceden hareketle, bu yazımızda söz konusu mezar taşlarını form ve tasvirleri bakımından tanıtarak, bunlara ilişkin görüş ve düşüncelerimizi aktarmaya çalışacağız. Ölen kişilerin kimlik bilgileri bulunmadığı için kime ait oldukları tespit edilemeyen bu mezar taşları, daha eski olanından başlanmak suretiyle müzedeki teşhir numaralarına göre adlandırılarak ele alınacaktır.

I. 67 Numaralı Mezar Sandukası

121x73x17,5 cm ölçülerindeki dikdörtgen prizmal formlu taş sanduka, Bakü Tarih Müzesi'ne Mingeçevir'den getirilmiştir.² Kaide yapısından özgün halinin şahidesiz olduğu tahmin edilen sandukanın, boyuna ve yüksekliğine göre eninin ince tutulduğu, kabaca yontulmuş kaidesinden alt kısmının toprağa gömülerek mezarın üstüne oturtulduğu anlaşılmaktadır. Kitabesinden 684 (m.1285-86) tarihli³ olduğu tespit edilen sandukanın yan yüzlerinde, süslemeli bordürlerle kartuşlar içerisine alınmış yazı ve figürlü tasvirler mevcuttur. Üst yüzeyi kırılmış ve tahrip olmuş durumdaki sandukanın baş ve ayak kısmına gelen dar yüzlerinde de figürlü tasvirler bulunmaktadır (Res. 1-5; Şek. 1-5).

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, Bornova – İZMİR E-posta: yuksayan@hotmail.com

¹ 2006-2009 yılları arasında TÜBİTAK destekli olarak bir ekiple gerçekleştirdiğimiz “Azerbaycan'daki Eski Mezar Taşlarının Türk Kültürü, Sanatı, Tarihi ve Halk Bilimi Açısından İncelenmesi” adlı projemizin (106K076 Nolu TÜBİTAK Projesi) araştırma ekibinde yer alan arkadaşlarımdan, kitabeleri okuyup tercüme eden Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu ve çizimleri yapan Yard. Doç. Dr. Ersel Çağlıtütüncügil'e teşekkür ederim.

² M. S. Neymat, *Korpus Epigrafıçeskıh Pamyatnikov Azerbaycana*, I, Bakü, 1991, s. 46; Rasim Efendiyev, *Daşlar Danışır*, Bakü, 1980, Rasim Efendi, *Azerbaycan Halk Sanatı*, Bakü, 1984, s. 63; ay. yaz., *Kamennaya Plastika Azerbaycana*, Moskova, 1986 (sayfa no belirtilmemiş). Müze kayıtlarında da eserin Mingeçevir'den getirilmiş olduğu belirtilmiştir.

³ Rasim Efendi'nin yayınlarında eserin tarihi “1576” şeklinde geçiyorsa da (Efendiyev, *Daşlar Danışır*, Bakü, 1980 -sayfa no belirtilmemiş-; ay. yaz., *Azerbaycan Halk Sanatı*, Bakü, 1984, s. 63; ay. yaz., *Kamennaya Plastika Azerbaycana*, Moskova, 1986 -sayfa no belirtilmemiş-), taşın üzerinde 684 (m.1285-86) tarih kaydının bulunması sebebiyle, eserin tarihi kesin şekilde bilindiğinden bunun sehven yazılıp tekrarlandığı düşünülmektedir.

Taşın uzun yan yüzlerinden birinde; kabartma tarzında, önlerindeki ejdere doğru ilerleyen iki atının yer aldığı av sahnesi tasvir edilmiştir. Atların kuyruklarının uzun ve düğümlü oldukları dikkati çekmektedir. Her iki süvarinin başları büyük tutulmuş; sivri çeneli yüzleri profilden verilmiştir. Öndeki atlı sol eliyle ok ve yayını, sağ eliyle de atının dizginlerini tutmaktadır. Sağ tarafında sadağı bulunan ve altında ayrıca kılıcı sarkan bu kişi okuyla yayını germiş, önündeki ejdere doğru ok atmak için hazırlık yapar pozisyonundadır. Süvarinin başının gerisinde dolunay olduğunu düşündüğümüz daire şekilli bir nesne görülmektedir. Atının önünde, başını yukarı kaldırmış ve uzun dilini çıkarmış haldeki ejderin gövdesi düğümlüdür. Yürür vaziyette resmedilmiş olan at, ön ayaklarıyla ejderin düğümlü bölümüne basmakta, arka ayakları ile de kuyruk kısmını çığnemektedir. Yüzü yine cepheden verilmiş olan arkadaki binici; sol eliyle atının dizginlerini, sağ eliyle de muhtemelen doğan olduğunu tahmin ettiğimiz bir avcı kuşu tutmaktadır (Res. 2, Şek. 4).

Sandukanın diğer uzun yan yüzünün bir bölümünde boğa, geyik, koyun ve yılandan (ejder?) oluşan bir hayvan topluluğu ile diğer yarısında nesih tarzda Arapça ayet kitabesi yer almaktadır. Bunları kuşatan kenar bordürünün dört tarafında, birbirinden farklı dört süsleme motifinin uygulandığı dikkati çekmektedir. Etrafı bir silmeyle sınırlandırılmış alana yedi satır halinde kabartma tekniğiyle hakkedilmiş kitabesi yerleştirilmiştir (Res. 3-4, Şek.5). Kitabenin özgün metni şu şekildedir:

الله لا اله الا هو الحي القيوم لا تاخذه سنة
ولا نوم له ما فى السموات وما فى الارض من
ذا الذى يشفع عنده الاباذنه يعلم ما بين ايديهم
وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه
الا بما شاء وسع كرسيه السموات و الارض
ولا يوده حفظهما وهو العلى العظيم سنة
تاريخ عين بعد موته ستمايه و ثمانين اربعة

Okunuşu:

*Allâhü lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyûm lâ te'huzuhû sinetün
ve lâ nevmün lehû mâ fi's-semâvâti ve mâ fi'l-ardi men
ze'llezî yeşfeu indehû illâ bi-iznihî ya'lemu mâ beyne eydihim
vemâ halfehüm velâ yuhîtüne bi-şey'in min ilmihî
illâ bimâ şâe vesia kürsiyyühû's-semâvâti ve'l-ardi
velâ yeûduhû hıfzuhumâ ve hüve'l-alıyyü'l-azîm. Sene
târîhi ayn ba'de mevthî sitte mie ve semânüne erbaa.⁵*

⁴ Kur'an, 2/ 255.

⁵ Kitabenin sadece son satırını aktaran M. S. Neymat bunu; "târîhi ayn... mevthî sitte mie ve semânüne erbaa" şeklinde vermiştir. Kitabe satırındaki "ba'de" ifadesi okunmadığı için bu kısım "... olarak belirtilmiştir; M. S. Neymat, a.g.e., s.46.

Anlamı: Allah, O'ndan başka tanrı yoktur. O daima hayy'dir (diridir), kayyûm'dur (sürekli vardır). Kendisini ne bir uyku ne de bir uyuklama tutabilir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O'nun izni olmadıkça katında şefaet edecek yoktur. O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir (O'na hiçbir şey gizli kalmaz). O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O çok yücedir ve çok büyüktür⁶. Tarihi ölümünden sonra altı yüz seksen dört (m.1285-86) yılı...

Kitabeden; sandukanın, kişinin ölümünden sonra sevenleri tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ölenin ismi ve kimliğine ait bilgi yoktur.

Sandukanın kısmen silinmiş kısa yüzlerinden birinde; dua eder vaziyette kollarını açmış ve ellerini havaya kaldırmış halde bir insan tasviri görülmektedir. Figürün cepheden verilen ve gövdeye oranla büyük tutulduğu görülen baş kısmında miğfer tarzında bir başlık dikkati çekmektedir. Taşın diğer kısa yüzünde; bir atın veya koçun üzerinde kanatlarını açmış büyük bir kartal (veya huma kuşu?) figürü yer almaktadır (Res. 1,4).

II. 64 Numaralı Koç Şekilli Mezar Taşı

Karabağ bölgesinden müzeye getirilmiş⁷ olan koç heykeli şeklindeki bu mezar taşı, 82x44x36 cm boyutlarındadır. Siyah bazalt taştan, ön ve arka ayakları birbirinden ayrı olarak yontulmuş koçun zencirek şeklinde örgülü süslemeye sahip boynu vücuduna oranla kalın tutulmuştur. Boynuzu iki yanda kıvrımlı bir volüt şeklindedir. Sol boynuzu ve burun tahrip olmuştur. Boynuzların gerisinde koçun kulağının da işlendiği görülür. Boynu dışında heykelin diğer vücut uzuvlarının nispeten realist bir üslûpta ele alındığı anlaşılmaktadır (Res. 6).

Koç heykelinin üstünde, sırt kısmına Arap harfleriyle sülüs tarzında;

الله محمد على اغالار...

yazısı hakkedilmiştir.

Yazının okunuşu: "Allah, Muhammed, Ali, Ağalar..." şeklindedir:

Üzerinde belirtilmediği için eserin kesin tarihini tespit etmek mümkün olmakla birlikte, üslûp özellikleri itibarıyla mezar taşı 15-16. yüzyıllara maledilebilir⁸. Yazıda "Allah,

⁶ Ayetin meâli (anlamı) için; bir komisyon tarafından hazırlanan; *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâlî*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), Ankara, 1993, s.41'den faydalanılmıştır.

⁷ Müze kayıtlarında Karabağ'dan getirildiği belirtilmesine karşılık, Rasim Efendi'nin yayınlarında eserin menşei Nahçıvan olarak kaydedilmiştir; Rasim Efendiyev, *Daşlar Danışur*, Bakı, 1980, ay.yaz., *Azərbaycan Halk Sanatı*, Bakı,1984, s. 63; ay. yaz. *Kamennaya Plastika Azerbaycana*, Moskova, 1986; ay. yaz., *Azərbaycan Dekorativ Tatbiki Sanatı*, Bakı, 1976, res. 89).

⁸ Rasim Efendi, eseri bir yayınında 14-16. yüzyıllara (R. Efendi, *Azərbaycan Dekorativ Tatbiki Sanatı*, Bakı, 1976, res. 89); daha sonra yayımlanan başka bir kitabında ise 16. yüzyıla vermektedir (R. Efendi, *Daşlar Danışur*, sayfa no yok.) Bu eserin sol yan yüzünde, önündeki geyik ve dağ geçisine karşı ok atar pozisyonda verilen avcı tasvirine konu ve üslûp bakımından benzer bir kompozisyon Azerbaycan'da 1478 tarihli bir mezar sandukasının yan yüzünde de görülmektedir. Kalın boyun ve gövde yapısına sahip benzer fiziksel özelliklere sahip koç heykellerinin de Azerbaycan'da 16. yüzyılda ve bilhassa yüzyılın ikinci yarısında yaygın olduğu görülmektedir. (Örnekler ve karşılaştırma için bkz. M. S. Neymatova, *Memorialniye Pamyatniki Azerbaycana (XII-XIX. Veka)*, Bakı 1981, s.21, 22, şek.31,42,43; Rasim Efendi, *Kamennaya Plastika Azerbaycana*, Moskova, 1986). Azerbaycan'da 17. yüzyıldan itibaren koç heykellerinde boyun ve gövdenin daha ince yapıldıkları görülmektedir.

Muhammed, Ali” isimlerinden sonra zikredilen “Ağalar” isminin ölen kişiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu şahsın kimliğine ait başka bilgi yoktur.

Koçun gövdesinin iki yan yüzünde kabartma şeklinde birer av sahnesi tasvir edilmiştir. Bunlardan sağ yandaki tasvirde yer alan avcı at üstünde; diğer yüzdeki yaya olarak resmedilmiştir. Her iki betimlemede de kişinin yüzü cepheden verilmiş ve miğferli olan baş vücuda oranla biraz büyük tutulmuştur. Sağ yandaki tasvirde, kuyruğu düğümlü bir ata binmiş avcı, sağ eliyle kılıç, sol eliyle atının dizginlerini tutmaktadır. Önünde bir dağ koyunu, arkasında ise dağ keçisi yer almaktadır. Bunların dağ koyunu ve dağ keçisi olduğu boynuzlarından tespit edilmektedir. Zira, öndeki dağ koyunun boynuzları iki yana doğru; dağ keçisinin ise geriye doğru uzanmaktadır. Koçun sol tarafındaki tasvirde ise ayakta yaya olarak duran avcı, önünde bulunan geyik ve dağ keçisine karşı ok atar pozisyonda resmedilmiştir. Avcının ilk attığı ok, ona daha yakın olan geyiğin böğrüne saplanmış haldedir. Belindeki kuşağın altında kılıcı ve sadağı bulunan avcının, sadağının gereğinden büyük yapıldığı ve alt ucunun, geyiğin arka ayaklarına kadar uzandığı görülmektedir. Her iki yüzde de farklı pozisyonlarda verilmesine rağmen, tasvir edilen insan figürünün aynı kişiye ait olduğu anlaşılmakta, bu da söz konusu tasvirlerin ölen kişiyi betimlediğini göstermektedir. (Res. 6-8; Şek. 6-7).

Değerlendirme ve Sonuç

Azerbaycan’da oldukça eskilere giden bir mezar taşı kültürüne rağmen, burada ele alınan eserlerden ilki; üzerindeki “altı yüz seksen dört” (m.1285-86) yazısı ile, bölgede üzeri tarih kitabeli en eski mezar taşı örneği niteliğindedir. Daha eski olduğu anlaşılan diğer mezar taşlarının üzerinde tarih yazısı bulunmadığından kesin tarihleri tespit edilememektedir.

Sanduka şeklindeki mezar taşlarına bugünkü Azerbaycan’ın hemen her bölgesinde rastlanmaktadır⁹. Bazı ayrıntılar bakımından bölgelere ve yörelere göre farklılıklar gösteren bu tip mezar taşlarının form itibarıyla Türk mezar kültüründe de oldukça yaygın olduğu bilinmektedir.

Koç heykeli şeklindeki mezar taşları, Türklerin yaşadığı geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Azerbaycan’da yaygın olarak görülen bu tip mezar taşlarının en güzel örnekleri Gence’de¹⁰, Nahçıvan’da¹¹ ve halen işgal altındaki Karabağ bölgesinde¹² bulunmaktadır. Aynı şekilde Anadolu’nun doğu bölgelerinde; Kars, Ardahan, Iğdır, Tunceli, Van yörelerinde de

⁹ Azerbaycan mezar taşlarının genel tipolojisi konusunda bkz.: Yüksel Sayan, “Azerbaycan’ın Tarihi Mezar Taşları ve Türk Kültüründeki Yeri”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı -Bildiriler-* (Editörler: F. Türkmen – G. Gülsevin), Ankara, 2007, C.IV, s.1827-1839; ay. yaz. “A Research on The Old Tombstones of Azerbaijan: 2006-2007 Studies”, *The International Archaeology and Ethnology of Caucasus Conference*, (September, 10-13, 2008, Şemkir), Şemkir, Baku, 2009, ss. 288-295.

¹⁰ Senan Nağ, *Azerbaycan Plastik Taş Sanatları Koç ve At Şekilli Mezar Taşları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, İzmir, 2005; Yüksel Sayan, “Gence Atatürk Caddesi’nde Bulunan At ve Koç Şekilli Bir Grup Mezar Taşı”, *Motif*, 39, İstanbul, 2005, ss. 4-7.

¹¹ Hacı Fahreddin Seferli, “Nahçıvan’da Taştan Yapılmış Koç ve Koyun Heykelleri”, *Türkler*, C. 8, Ankara, 2002, ss. 227-232; Hamza Gündoğdu, “Nahçıvan’da Figürlü Bir Mezar Taşının Düşündürdükleri”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 16, Erzurum, 2006, ss. 49-57,

¹² Karabağ örnekleri için bkz.: R. Efendi, *Kamennaya Plastika Azerbaydçana*, Moskva, 1986; ay. yaz. *Azerbaycan Dekorativ Tatbiki Sanatı*, Baku, 1976; Neymat, *Korpus Epigrafiçeskih Pamyatnikov Azerbaydçana*, I, Baku, 1991.

Akkoyunlu ve Karakoyunlulara maledilen koç heykeli şeklindeki mezar taşlarına rastlanmaktadır. Hatta iç ve batı Anadolu'da, Afyon ve Akşehir'in bazı köylerinde de bu tür mezar taşları tespit edilmiştir¹³.

İncelenen örneklerden her iki mezar taşında da tasvirlerin ana konusunu oluşturan av sahnesi; Türk sanatında minyatür, çini, maden, mezar taşları gibi eserlerde ve Selçuklu dönemi sikkelerinde önemli bir tema olarak yer tutar.¹⁴ Bu bağlamda, av sahneleri Azerbaycan mezar taşlarında da sevilerek uygulanmıştır. Ancak bunların Bakü Tarih Müzesi'ndeki bu iki eser ile bugün Gobustan Tarihi Milli Park'ta bulunan iki mezar taşı dışında en güzel örneklerin, halen Ermeni işgali altındaki Karabağ bölgesinde ve özellikle Sisyan Rayonu'nda olduğu bilinmektedir.

Aile veya mensubu bulunulan boyun yiyecek ihtiyacını temin etmenin yanında, Türklerde av kültürüyle¹⁵ de ilişkilendirilebilecek nitelikteki avın, mezar taşlarında tasvir konusu¹⁶ olarak uygulanması eski Türk kültürüne dayanmaktadır.¹⁷ Nitekim yukarıda belirtilen Azerbaycan örnekleri ile Afyon Müzesi'nin bahçesinde¹⁸ ve Bosna Hersek'te Saraybosna Milli Müzesi'nin avlusundaki aynı temayı işleyen mezar taşları arasındaki üslup benzerliği bir tesadüfle açıklanamayacak kadar güçlüdür. Gerek Azerbaycan'daki bu örneklerde gerek ise Afyon'daki mezar taşlarıyla Bosna Hersek'teki Bogomilciler dönemine ait benzer tasvirlerle sahip mezar taşları arasındaki bu üslup birliğini, herhalde Esin'in de belirttiği¹⁹ gibi kökleri Orta Asya'ya uzanan ortak Türk kültürünün yansımalarından başka şekilde açıklamak mümkün olmayacaktır.

Mezar taşları üzerindeki tasvirleri oluşturan figürleri, ikonografik anlamları itibarıyla tek tek değerlendirmek de mümkündür. Ancak, bunlara ilişkin burada fazla ayrıntıya girmeksizin, sadece I. Örnekte, öndeki atının ayakları altındaki ejdere kısaca değinmek istiyoruz (Res. 2; Şek. 4). Bilindiği gibi insanın ejderle mücadelesini konu alan sahnelere, başka kültür çevrelerinde de rastlanmaktadır. Türk sanatında ise bu unsur, Pencikent'teki duvar resimlerinden (7-8. yüzyıllar) başlayarak pek çok Ortaçağ sanat eserinde karşımıza

¹³ Örnekler için bkz.: Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992; Abdülhâluk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel - Mezar Taşları ve Türkler'de Koç - Koyun Meselesi*, Ankara, 1983; ay. yaz. *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri -I- (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler)*, Ankara, 1990; Ahmet Topbaş, *Steles Funéraires Turcomenes De la Région D'Afyon, İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, I, Ankara (1996), ss. 117-122; Ertuğrul Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Ankara, 1990; Abdüsselam Uluçam, *Eski Erciş- Çelebibağ Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Ankara, 2000; Fikret Türkmen, "Azerbaycan'daki Koç Şekilli Mezar Taşlarının Folklorik Açından Değerlendirilmesi", *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, (Ed. Ekrem Arkoğlu), Ankara, 2008, ss. 503-513.

¹⁴ Karşılaştırma için bkz.: Gönül Öney, "İran Selçukluları ile Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri", *Anadolu (Anatolia)*, vol. XI, Ankara, 1967, ss.119-139; R. Özden Süslü, "Figürlü Bir Taş Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji - Sanat Tarihi Dergisi*, İzmir, 1985, ss.169-181.

¹⁵ Fuzuli Bayat, "Orman (Dağ) İyesi Bağlamında Av Kültü ve Av İyesi", *Türk Mitolojik Sistemi*, C. 2, İstanbul, 2007, ss. 190-221.

¹⁶ Azerbaycan'da av sahneli mezar taşlarının başka bir makalede ayrıca ele alınması düşünüldüğü için burada o konu üzerinde ayrıntılı olarak durulmamıştır.

¹⁷ Emel Esin, "Sin - Bosna Hersek'te Bogomilcilere Atfedilen XIII.- XVI. Yüzyıllardan Lahitler ile Anadolu'daki XII.-XIV. Yüzyıllardan Figüratif Tasvirli Türk Mezar Taşları Arasında Bir Mukayese", *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul, 2003, ss. 250-264.

¹⁸ Ahmet Topbaş, a.g.m., ss. 117-122.

¹⁹ Karşılaştırma için bkz.: Emel Esin, a.g.m., ss.250-264, res. 288-325.

çıkılmaktadır.²⁰ Genel bir değerlendirme ile buradaki ejderlerin, insanın mücadele ettiği kötülük sembolü olan ve aynı zamanda ay ve güneş gibi gök cisimlerini yutarak onların tutulmalarına sebep olduğuna inanılan yaratık olduğu düşünülmektedir. Atlının üst gerisinde yer alan, bir kısmı tutulmuş aya benzeyen nesnenin de böyle bir inanış ve tasavvurla ilgili olduğu tahmin edilmektedir. Buradaki atlı avcı-ejder ilişkisi Pers mitolojisinde on iki insanı yutan ve doğan güneşi yutmak üzere ağzını açmış bir canavarı, dokuz günlük mücadele sonucunda mağlup eden Karesaspa²¹ adlı genç bir kahramanı da akla getirmektedir.

Türk - İslâm döneminde karanlığın ve kötülüğün temsilcisi olan ejderi avlamak, öldürmek; onu avlayıp öldürenin kahramanlığına, gücünün yüksekliğine, mertliğine ve yiğitliğine de işaret eder.²² Bu cihetle buradaki mezar taşında böyle bir tasvirin işlenmesi ile mezar sahibinin (ölenin) kötülük sembolü olan ejderi öldürmek suretiyle yukarıda sayılan vasıflara eriştiği ve yüce bir kişiliğe sahip bulunduğu ifade edilmek istenmiş olmalıdır.

Mezar taşları üzerindeki tasvir unsurlarının her birini bunun gibi açıklayacak olursak, burada yer alan tasvirlerin basit bir şekil ve süslemeden ibaret olmayıp, bunların ölen kişinin niteliklerini ifade eden geniş bir semboller dünyası halini aldığı görülecektir.

²⁰ Çeşitli örnekler için bkz.: R. Özden Süslü, a.g.m., s.170, lev. LXXV-XCI.

²¹ J. R. Hinneals, *Persian Mythology*, London, 1985, ss.39-40; Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul, 1995, ss.55-56

²² Çoruhlu, a.g.e., s. 59.

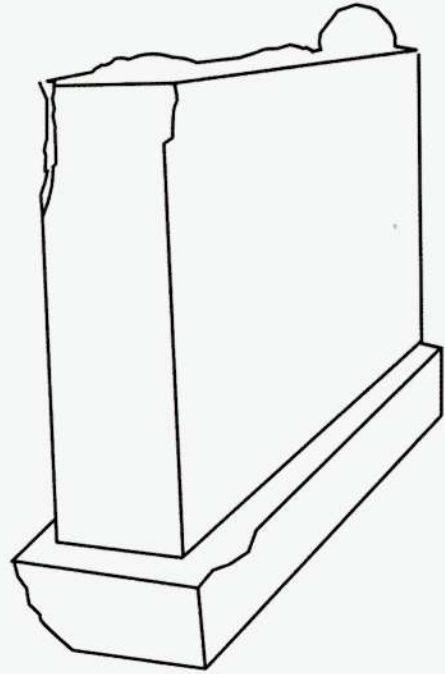
KAYNAKLAR

- Bayat, Fuzuli, "Orman (Dağ) İyesi Bağlamında Av Kültü ve Av İyesi", *Türk Mitolojik Sistemi*, C.2, İstanbul, 2007, ss.190-221.
- Danık, Ertuğrul, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Ankara, 1990.
- Çay, Abdulhalûk, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel – Mezar Taşları ve Türkler'de Koç – Koyun Meselesi*, Ankara,1983.
- Çay, Abdulhalûk, *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri –I- (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler)*, Ankara, 1990
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul, 1995.
- Efendiyev, Rasim, *Daşlar Damşır*, Bakı, 1980.
- Efendiyev, Rasim, *Azerbaycan Halk Sanati*, Bakı,1984.
- Efendi, Rasim, *Kamennaya Plastika Azerbaycana*, Moskva, 1986.
- Efendi, Rasim, *Azerbaycan Dekorativ Tatbiki Sanati*, Bakı, 1976.
- Esin, Emel, "Sin - Bosna Hersek'te Bogomilcilere Atfedilen XIII.- XVI. Yüzyıllardan Lahitler ile Anadolu'daki XII.-XIV. Yüzyıllardan Figüratif Tasvirli Türk Mezar Taşları Arasında Bir Mukayese", *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, İstanbul, 2003, ss. 250-264.
- Gündoğdu, Hamza, "Nahçıvan'da Figürlü Bir Mezar Taşının Düşündürdükleri", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 16, Erzurum, 2006, ss.49-57.
- Hinnels, J.R., *Persian Mythology*, London, 1985.
- Karamağaralı, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), Ankara, 1993.
- Nağı, Senan, *Azerbaycan Plastik Taş Sanatları Koç ve At Şekilli Mezar Taşları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir (2005).
- Neymatova, M. S., *Memorialniye Pamyatniki Azerbaycana (XII-XIX. Veka)*, Baku, 1981.
- Neymatova, M. S., *Korpus Epigrafiçeskih Pamyatnikov Azerbaycana*, I, Baku, 1991.
- Öney, Gönül, "İran Selçukluları ile Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri", *Anadolu (Anatolia)*, vol. XI, Ankara, 1967, ss.119-139.
- Türkmen, Fikret, "Azerbaycan'daki Koç Şekilli Mezar Taşlarının Folklorik Açından Değerlendirilmesi", *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, (Ed. Ekrem Arıkoğlu), Ankara, 2008, ss. 503-513.
- Sayan, Yüksel, "Azerbaycan'ın Tarihi Mezar Taşları ve Türk Kültüründeki Yeri", *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı (9-15 Nisan 2006 Çeşme-İzmir) Bildiri Kitabı*, C. IV, (Ed. Fikret Türkmen - Gürer Gülsevin), Ankara, 2007, ss. 1827-1839.
- Sayan, Yüksel, "Gence Atatürk Caddesi'nde Bulunan At ve Koç Şekilli Bir Grup Mezar Taşı", *Motif*, 39, İstanbul, 2005, ss. 4-7.

- Sayan, Yüksel, "A Research on The Old Tombstones of Azerbaijan: 2006-2007 Studies", *The International Archaeology and Ethnology of Caucasus Conference*, (September, 10-13, 2008, Şemkir), Baku, 2009, ss. 288-295.
- Süslü, R. Özden, "Figürlü Bir Taş Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji – Sanat Tarihi Dergisi*, III, İzmir, 1985, ss.169-181, lev. LXXII-XC.
- Seferli, Hacı Fahrettin," Nahçıvan'da Taştan Yapılmış Koç ve Koyun Heykelleri", *Türkler*, 8, Ankara, 2002, ss.227-232.
- Sili, Timur, "Taşların Dili", *Bilgi*, S.2, Ankara, 1996, ss. 221,222.
- Topbaş, Ahmet, "Steles Funéraires Turkomenes De la Région D'Afyon", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, I, Ankara (1996), ss. 117-122.
- Uluçam, Abdüsselam, *Eski Erciş- Çelebibağı Mezarlığı ve Mezar Taşları*, Ankara, 2000.

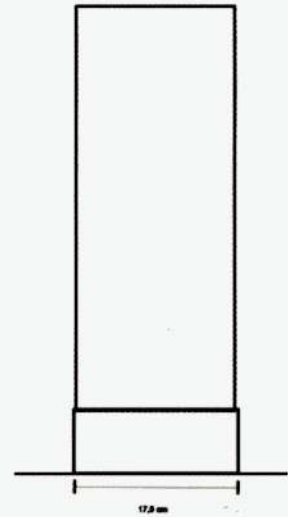
Res.1. 67 Numaralı Mezar Sandukası

Şek.1. 67 Numaralı Mezar Sandukası
(perspektif)

Şek. 2. 67 Numaralı Mezar Sandukasının yan yüzü

Şek. 3. 67 Numaralı Mezar Sandukası dar yüzü

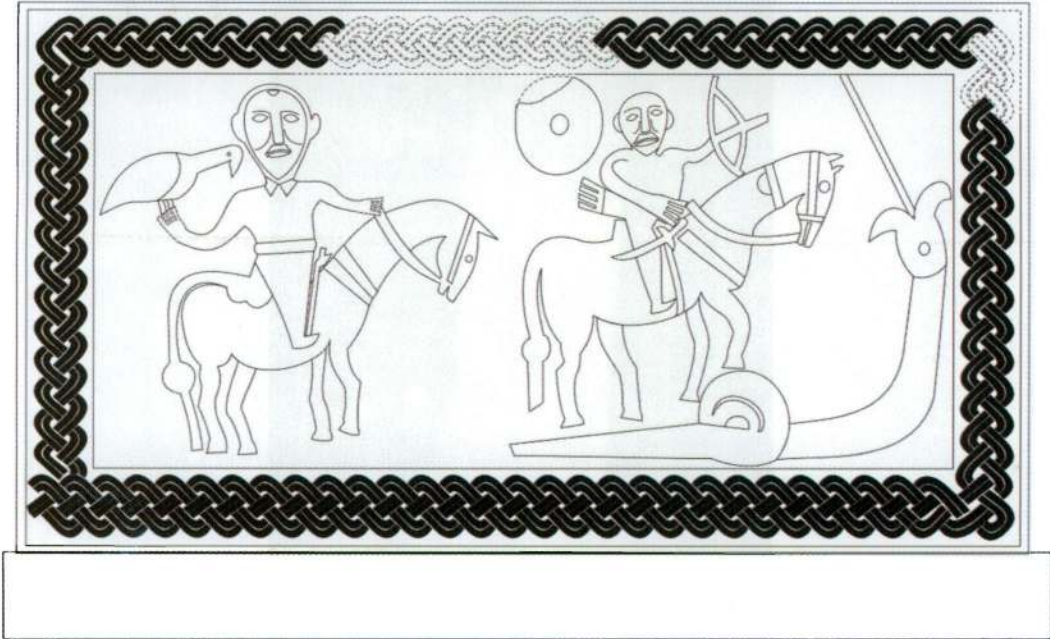
Res. 2: Bakü Tarih Müzesi, 67 Numaralı Mezar Sandukası, sağ yan yüzü

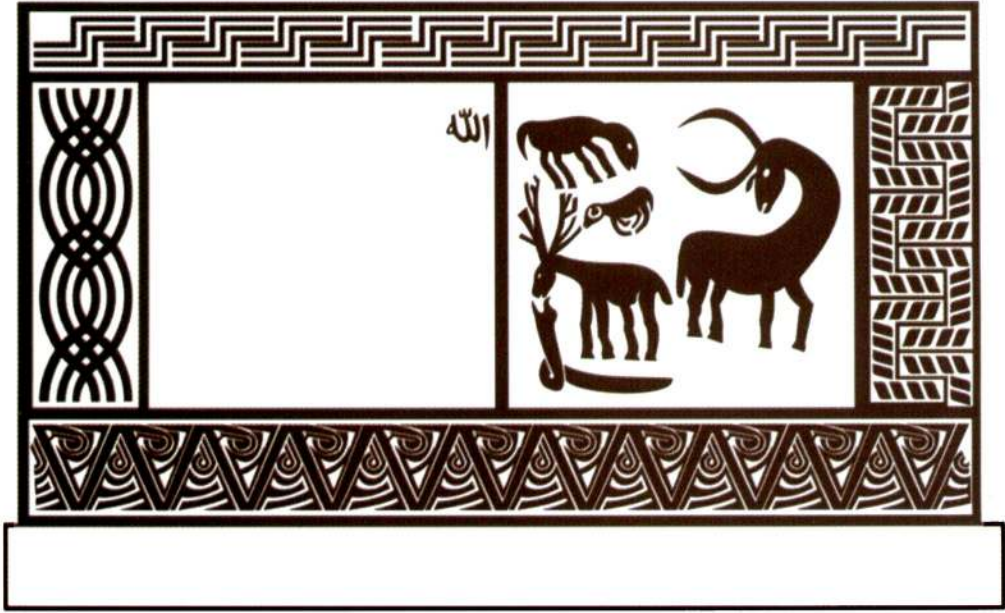
Res. 3: Bakü Tarih Müzesi, 67 Numaralı Mezar Sandukası, sol yan yüzü

Res. 4. Bakü Tarih Müzesi, 67 Numaralı Mezar Sandukası, kitabe panosu

Şek. 4. Bakü Tarih Müzesi, 67 Numaralı Mezar Sandukası, diğer yan yüz görünüşü

Şek. 5. Bakü Tarih Müzesi, 67 Numaralı Mezar Sandukası, yan yüz görünüşü

Res. 5. Bakü Tarih Müzesi, 67 Numaralı Mezar Sandukası: Dar yüzlerinden birindeki tasvir

Res. 6. Bakü Tarih Müzesi, 64 Numaralı Koç Şekilli Mezar Taşı

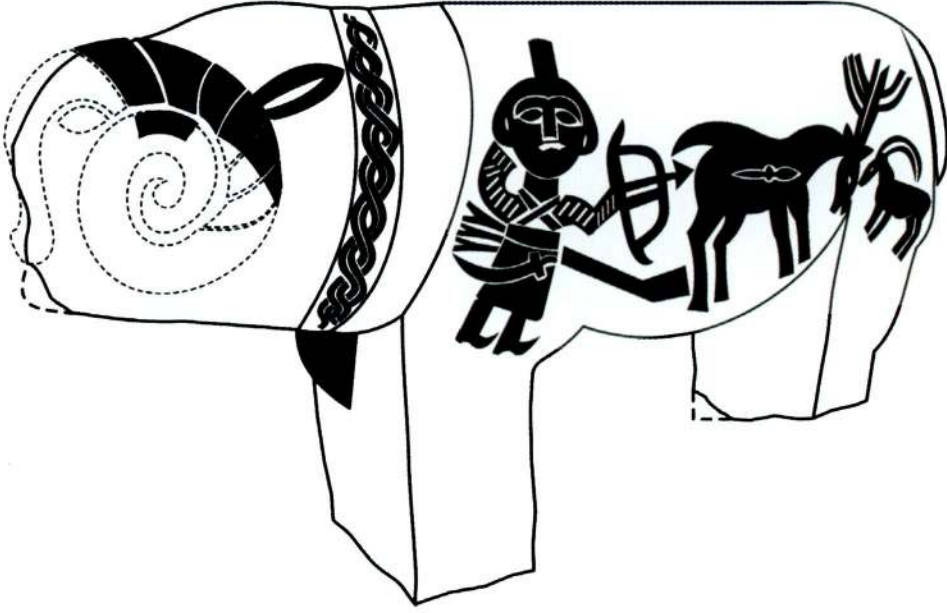
Res. 7. Bakü Tarih Müzesi, 64 Numaralı Koç Şekilli Mezar Taşı: Sağ yanındaki tasvir

Res. 8. Bakü Tarih Müzesi, 64 Numaralı Koç Şekilli Mezar Taşı

Şek. 6. Bakü Tarih Müzesi, 64 Numaralı Koç Şekilli Mezar Taşı: Sağ yan yüz görünüşü

Şek. 7. Bakü Tarih Müzesi, 64 Numaralı Koç Şekli Mezar Taşı: Sol yan yüzü görünüşü

